

ERDÉLY ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS

Írta: BALOGH EDGAR

Erdély sohasem volt egy nemzetiségű. Ezzel a néprajzi jellegzetességgel a hun-székely-magyar, dákoromán vagy gepida-szász folytonosság hirdetői egyaránt számolni kénytelenek. Ha Erdély így nem is foglалható le néprajzi értelemben egyik fél számára sem, annál inkább törekszenek az érdekelt nemzeti iskolák Erdély politikai és műveltségi multjának kisajátítására. Pedig Erdély egységes földrajzi és történelmi területe minden feltételt megad arra, hogy itt öncélú történelmi iskola fejlődjék ki. Egy ilyen iskola számára természetes alapnak ajánlkozik az *összehasonlító történelem* módszertana. Másutt a nagy nemzeti egységeket meghaladó szélesebb szemlélődésből fakadnak az összehasonlítások, Erdély azonban éppen zárt kicsinységében ajánlkozik egy nemzeti kizárólagosságokat feloldó egyetemesebb történelmi felfogás kifejezésére. Így kap Erdély új jelentőséget ma, amikor az ellentétes nemzeti iskolák huza-vonája sajátos képletét is felőrléssel fenyegeti. Hagyományos mivoltának tudatos védelmében Erdély a népek egymásrautaltságának eszmei bástyája lehet.

Összehasonlító erdélyi történetírásra a magyar, román vagy szász szellemi élet rengetegében nem akadunk. A magyar, román vagy szász történelemkutatás még akkor is egyoldalúan nemzetiségi, ha erdélyi alapokra helyezkedik. Mindhárom nemzet történelmi öntudatát s történetírását a polgárság fejlesztette korszerűvé s a román polgárt a román-ság, a németet a szászság s a magyart a magyarság erdélyi multja érdekelte elsősorban. A társadalom mélyebb rétegeiből feltörekvő erdélyi népmozgalmak ugyan nemcsak ma, hanem már a multban is kibontották az egymás mellett lakó népek közösségi gondolatvilágát, de sohasem tudták még kiérlelni a tudományosság nagy alakzatait. Amikor tehát öncélú erdélyi történelmi iskoláról s ennek módszertanaként összehasonlító erdélyi történelemről beszélünk, merőben uttörő szellemi munkásságért foglalunk állást.

Az új rendszerezésre váró tárgykört éppen hármas megvilágítása, keresztülkasul ellenőrzött mivolta és sokoldalú megvitatottsága teszi tudományos szempontból is páratlanul érdekessé. S ha szemügyre vesszük az eddigi feldolgozásokat, meglelhetjük azokat a szakbeli támpontokat is, melyekről egy valóban *önálló erdélyi történetírás* átértékelő munkáját elkezdhetjük. A román történetírást még mindig a világháborút követő nemzeti vívmány egyeteme foglalkoztatja s a helyi kérdéseknek tekintett erdélyi dolgok egy általános, elemi tömbként felfogott román népi képletbe omlanak; a szászok hol Erdélynél is kisebb területi és történelmi-néprajzi egységükbe tokozódnak be, hol pedig meghaladják Erdélyt s széles délkeleteurópai térszemléletbe olvasztják az erdélyi multat és jelent. A magyar nemzeti történetírásnak van azonban egy

önállósult ága, amely hol nyílt, hol burkolt ellentétben az egységes magyar állami és nemzeti szempont kizárólagosságával külön vizsgálja és magyarázza Erdély történetét. Nem, — ez az ág sem ment a nemzeti egyoldalúságtól, mert hajlandó Erdélyt csupán az erdélyi magyarság történelmi megnyilatkozásaiban felfogni és érzékeltetni, az a mód azonban, ahogyan ezt teszi, Erdély nemzeti különbségeken túlmenő földrajzi és történelmi egységét is tudatosítja. Ezzel pedig már adva is van a kiindulás egy tárgyilagos *erdélyi történelmi iskola* felé.

A magyar történetírás erdélyi ága nem fejlődhetett ki zavartalanul. A kiegyezéstől egészen a világháborút követő hatalomváltózáig nincs is szó erdélyi történelemről. *Szilágyi Sándor* 1866-ban megjelent kétkötetes műve, az *Erdélyország története*, megelőzte Erdély Magyarországgal való egyesítését s a sorban utána következő hasonló tárgyú alkotás, *Jancsó Benedek* 1931-ben Kolozsvárt kiadott hagyatéka, már a román állam keretében élő erdélyi magyarság öntudatát kívánja erősíteni. A közben eltelt időszak magyar hivatalossága nem ismert el semmiféle erdélyiséget s *Jancsó Benedek* az *Erdély története* elé irt (még 1922-ben kelt) bevezetésben félreérthetetlenül kimondja, hogy az ujjászületett erdélyi történetírásnak voltaképpen a kiegyezés után eltelt félszázad mulasztásait kell pótolnia. „Az erdélyi magyarság mai nemzedékének — írja — nem volt alkalmáa ugy ismerni meg saját történetét, mint Erdély történetét. Az iskolában az egész magyar állam és magyar nemzet történetét tanulta, amelybe saját külön erdélyi története, minden jellemző és megkülönböztető sajátosságát elveszítve, teljesen beleolvadt.“ *Jancsó Benedek* finoman kerüli az ellentétek vaskos megnyilvánítását, de hogy miről is van szó tulajdonképpen, azt már *Szilágyi Sándor* is kimondta egy esztendővel a kiegyezés előtt. Szerinte a magyarországi történetíróknak Erdély múltjával kapcsolatban „sem terök, sem alkalmok nincs a régi előítéletek egész halmazát lerontani“ s ezért van szükség Magyarországi történetének Erdélyország történetével való kiegészítésére. Mik is ezek a régi előítéletek? *Szilágyi Sándor* nyíltan megvédi az erdélyi fejedelemségből kiindult szabadságharcokat egy Erdélyellenes magyar történetírás elfogultságaival szemben. „Hiába való igyekezet — írja könyvének előszavában — e mozgalmakat lázadásokká akarni törpíteni, hiu törekvés a fejedelmeket pártvezérekké alacsonyítani. Volt idő, midőn Erdély az európai politikában játszott szerepet, a külső hatalmasságok pedig számításaikban factorul vették fel, s hogy ez ugy történt, az nem egy-két nagyravágyó ember műve volt, bármennyire akarják is azt itt-ott a világgal elhíttetni. Ezekben áll a történetének fontossága, mely maga nyílt felelet minden ellene szórt vádakra, gyanúsításokra.“

A magyar történelmi felfogás mindig is Erdély kérdésében vált ketté. Nyugati és keleti magyarság ütközik itt s ami adott nemzetközi viszonylatokban németesség és törökösség, az később belső magyar vonatkozásainkban labanc és kuruc. Lám, *Szekfü Gyula* is, a hivatalos magyar történetírás mai nagyja, 1929-ben megjelent Bethlen Gábor életrajzában legfeljebb a kiengesztelődésig jut el azzal a férfival szemben, aki „homályos történelmi erőknak engedelmeskedve“ Erdélyt leszakította a magyar királyság kebeléről. „Ha történelmi felfogásunk — írja tovább — nem tudna felemelkedni a szakadék fölé, melynek kimélyítésén senki annyit nem dolgozott, mint éppen Bethlen Gábor, ugy ma a nyugati

félről, a történeti magyar királyság területéről, Bethlen működését, az és szavu Esterházy Miklóshoz hasonlóan, nemzeti veszedelemnek kelle-ne minősíteniük. De nem volna igazi történetírás — teszi hozzá — mely a mult bármely pártemberének ítéleteit aláírná, még ha azok a régi, adott viszonyok között helyesek lettek volna is.“ Kérdés azonban, hogy Szekfű Gyula történeti felfogása jelenti-e a kívánt felülemelkedettséget? Szekfű Gyula szerint „történetünk léptei a honfoglalás óta nyugati irányban haladtak s Bethlen kezdeménye tragikus vállalkozás maradt...“ Így válik Bethlen Gábor az új, állítólag minden ellentétet feloldó és összefoglaló magyar történetírásban is bukott pártvezérré, akárcsak a Szilágyi Sándor bírálta mult századbeli magyarországi történetírók elő-ítéleteiben.

Szekfű Gyula nyugatról szemléli a magyar történelmet s így íté-kezései akarva-nem akarva egybeesnek azzal a gyökeresebben nyugati történelmi felfogással, amely mindig is Bécsből tárukkozott a Dunavöl-gye és a Kárpátok doigaira. Itt van például *Maja Depner*, az új német nagyhatalmi történetírók brassói szász tanítványa, aki 1938-ban Stutt-gartban kiadott *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habs-burg* (Az erdélyi fejedelemség harcban a Habsburgokkal) című munká-jában szintén Bethlen Gábort s a független Erdély történelmi értelmét bírálja. Szerinte is Esterházy Miklósnak van igaza, aki a felkelő magyar nemességnek 1644-ben azt üzeni, hogy a szegény magyar nemzetet egyedül a német-római birodalom oltalma őrizheti meg. Bethlen Gábor még közvetlenül halála előtt is „egész Keleteurópát szólította kimélet-len harcba a császár ellen“, szándéka azonban lehetetlenséget ostromol s „ezért kellett a történelemnek ellene döntenie“. Maja Depner felfogá-sában a „dunai tér“ tartósan csak egy szervező hatalmat türt el, már-mint a nemzetet, s mindazoknak, akik a történelem folyamán e teret be-llírlől, saját magából akarták megszervezni, előbb-utóbb el kellett buk-niok. Láttuk, hogy Szekfű Gyula nyugati magyar történelmi felfogása Bethlen Gábor erdélyiségét tragikusnak bélyegzi meg; e beállítás igazi magyarozatát a szász szerzőnő nagynémet gondolatmenete tárja elénk.

Ki ne venné észre Maja Depner Bethlen Gábor bírálatában a célzatos időszerűséget? Jól tudja Szekfű Gyula is, hogy az idők forgandóságá-ban a régi ellentétpárok is visszatérhetnek s nem hiába áll résen egy kuruc-keleti magyar történelmi felfogás új eszmei felvetődéseivel szemben. Bethlen Gábornak három teljes évszázad multán is bírálóan szemére veti, hogy „a magyarság története ő benne differen-ciálódott először, ő cselekedte, hogy ez a nemzet, mely eddig Közép-Eu-rópa alkotórésze volt, s mellette sziklaszilárdan megmaradt, most ketté-oszlik, egyik ágával tudatosan azon periferikus erőket támogatva, me-lyek Közép-Európa ellen irányulnak, akkor és azóta századokon át.“ És nem Szekfű Gyula az, aki *Három nemzedék és ami utána következik* c. munkájában a világháború utáni fiatal magyar értelmiség „turáni-szláv parasztállam“ ideológiáját és szocialista dunavölgyi szövetség-tervét támadja? Zsenge szellemi kísérletekről volt itt csak szó, de az éber történelemtudós Bethlen Gábor nagy keleteurópai tervére gondol, a protestáns és orthodox összefogásra, melynek magyar-román-szláv ha-táskörü megvalósításáért Erdélyből követek indultak Moszkvába s men-ten szembeszáll a megint „periferikus erőket“ támogató kuruc-keleti

magyar eszmei nyiladozásokkal. Egy pillanatig sem kételkedik abban, hogy „Bethlen Gábor... történeti irányt alkotott, mely halála után is hosszú századokon át hat és ki tudja, nem fog-e a magyar jövőben ez után is valamikor új életre kelni.“

A külön erdélyi magyar történetírás feltámasztását Jancsó Benedek a kisebbséggé vált erdélyi magyarság új történelmi szükségleteivel magyarázta s bizonyára nem is gondolt arra, hogy kezdeményezése a kisebbségvédelmen túl valaha is egy új erdélyi történelmi iskola kiindulásává válhatnék. Pedig a kisebbségi magyar irodalomban hamarosan elemi erővel megnyilatkozó *transzilvánizmus* eléggé elárulta, hogy Erdélyben a tájszellem meze alatt voltaképpen új magyar eszmei irányzat kerekedik. S hogy az irodalmi rezdületet nem követte önálló magyar társadalmi és politikai erdélyiség is, annak az az oka, hogy a vezető magyar polgárság képtelennek bizonyult új történelmi feladatok vállalására és nagy lehetőségeket sejtő íróin és gondolkozóin keresztül sem tudta megközeleíteni a maga dolgozó népi tömegeit. Így azután nem csoda, ha a komoly szellempolitikai feszültséggel indult irodalmi transzilvánizmus idővel üres humanista szólamokba, sallangos székelyeskedésbe, riki-tó tájromantikába ernyedett. Tudományos téren a transzilvánizmus nem is jutott tovább Kós Károly 1929-ben megjelent *Erdély* című kulturtörténeti vázlatánál, amelynek azonban maradandó elvi jelentőséget ad az erdélyi magyarság következetes önállósítása és beolvasztása egy sajátos magyar-szász-román erdélyi képbe.

Az elvontakba vesző irodalmi transzilvánizmus idejekorán megkapta bíráló ellenzékét egy társadalomvizsgáló és népkutató fiatal szellemi gárda fellépésével. Mikó Imre már 1932-ben kimutatja *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című munkájában a nemzeti és szociális kérdések sajátos erdélyi egymásbafonódottságát, Böződi György 1938-ban tizenhét erdélyi fiatal író kiadásában megjelent munkája, a *Székely bánja*, kegyetlenül széttépi a székely nép kiváltságos multjáról alkotott „bűnös utópiá“-t s a mindezideig homályban tartott székely néptörténelemre vet világot, Bányai László ugyanebben az évben *A magyarság a Dunavölgyében* címmel megjelent könyvében pedig már a nyugati hódításokkal szembeszálló magyar szabadságharcok hagyományos erdélyi történelemszemléletével foglal állást a dunavölgyi népek korszerű kérdéseihöz. Nem, — olyan szakszerű és tárgyilagos összehasonlító történelmi munkára, mint amilyenre Braun Róbert adott példát éppen egy erdélyi kérdésben (*A százötven év előtti Hóra-világ*, a budapesti *Századunk* 1935-ös évfolyamában), fiatal erdélyi kutatóink egyike sem vállalkozott még, de munkáikban egyre több és határozottabb támpontot kap az az irányzat, amely az erdélyi magyar nép társadalmi feltörekvéséből kiindulva teszi magáévá egy újértelmű erdélyiség kuruc-keleti magyar történelemszemléletét. Bizonyára nem változtat ezen az sem, ha olyik ifjú kutató későbbi pályáján vissza is riad eredeti felismeréseinek következetes és bátor vállalásától.

A külön erdélyi magyar történetírás Jancsó Benedek munkájában újból kivirágzott, az irodalmi transzilvánizmusban megtermékenyült s fiatal népkutatóink erdélyi realizmusában már gyümölcsöt is érlel. Hovatovább elérünk így annak az átfogó jellegű erdélyi történelmi iskolának a követelményéhez is, melynek felállítását Erdély egymásraült

s egymástól elválaszthatatlan népeinek vajudó sorsa ma olyannyira időszertűvé teszi. Biztató jelek mutatják, hogy az új román történelemkutatás is elért Erdélyben a román és magyar népi kérdések érintkezési pontjaihoz s valóban csak tárgyilagos közvetítéssel mulik, hogy a népi szellemű magyar és román történetírás erdélyi ágai egymásbafonódjanak. Éppen e felelős és fordulatos történelmi napokban merült fel Kolozsvárt az a terv, hogy ki kellene adni — párhuzamos összeállításban — az erdélyi múlt legjellegzetesebb és mindmáig tanulságos forrásanyagát. Részrehajló tudományos feldolgozások helyett maguk az eredeti oklevelek, szerződések, állami s egyéb köziratok, kiváltságlevelek, krónikák, beszédszövegek, tanulmány- és levélrészletek, kiáltványok, határozatok és törvények igazolnák legjobban Erdély egymásra utalt népeinek közös sorsát és találkozási lehetőségeit. Az erdélyi vajdaság, fejedelemség és kormányzóság, illetve a Magyarországgal majd Romániával egyesített Erdély történelmi dokumentumainak tárgyilagos felfektetése minden bizonnyal döntő kezdeményezést jelentene az esedékes erdélyi összehasonlító történetírás megvalósítása felé.

A F E L S Z A B A D I T Ó K

Irta: SZENTIMREI JENŐ

Másodszor közlünk mutatóanyagul önálló fejezetet szerző készülő Martinuzzi regényéből. Az egykori váradi püspök és erdélyi helytartó alakját történettudósok és szépirok — köztük Jókai Mór — többféle beállításban feldolgozták már. Szentimreit elsősorban az ember érdekli Martinuzziból és a politikai egyensúlyozóművész, aki két nagyhatalom ütközéspontjában megszervezi az erdélyi fejedelemséget s ezzel Erdély magatartásának irányvonalát másfél évszázadra megszabja. A regény Martinuzzi életéből mindössze tizenegy évet ölel föl, 1540-től 1551-ben bekövetkezett meggyilkoltatásáig, melyek a kialakulás forrongásának éveit Erdélyben. Az itt közölt fejezet megértéséhez annyi szükséges, hogy Maylád István és Balassa Imre, János király erdélyi vajdái, összeesküvést szerveztek azzal a bevallott céllal, hogy Jánost letaszítsák a trónról és Erdélyt Habsburg Ferdinánd kezére játsszák át. János hadserege csap le rájuk, mire a vajdák Ferdinándtól kérnek sürgős segítséget, ez pedig bátyjától, V. Károly németrómai császártól kér tanácsot a további tennivalókat illetően. A császár Scepper Cornélt küldi Budára, hogy tanulmányozza a helyzetet. Scepper tapasztalatokkal megrakodva tér vissza urához. Közben kiszáll Bécsben, hogy Ferdinánddal is találkozzék, aki épp akkor érkezett haza Flandriából, ahol császári bátyjával tanácskozott. Az itt közölt fejezetnek külön érdekességét kölcsönöz, hogy a feldolgozott események 1540 júliusában és augusztusában játszódtak le, most negyven száz éve.

Hoffmann ökegyelmessége után becsukódott az ajtó. Ferdinánd felugrott íróasztala mellől, hogy türelmetlenségét némi mozgással csillapítsa. Ideges sietséggel futkosott szobájában, huszonöt lépést oda és vissza. Hányszor megszámlálta ezt a huszonöt lépést, mióta három ország gondjai szakadtak rá! És nincs hova menekülnie a gondok elől. A tulsó szárny családi szentélyében terebélyes asszonya, litván Anna, mindig házsártos és ingerült, mert mindig gyermeket szoptat vagy gyermeket vár. Tizennégyet világra hozott szerencsésen, a tizenötödik éppen ut-